

Piotr Jacek KRZYŻANOWSKI

Wydział Administracji i Bezpieczeństwa Narodowego

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

DZIAŁALNOŚĆ MUŻULMAŃSKIEJ GMINY WYZNANIOWEJ W GORZOWIE WIELKOPOLSKIM W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

Wstęp

W przedwojennej Polsce wszyscy Tatarzy mieszkający na terenie II RP podlegali Muzułmańskiemu Związkiowi Religijnemu w Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą Muftiego w Wilnie. Gminy muzulmańskie były oficjalnymi parafiami Tatarów, czyli jednostkami administracyjnymi posiadającymi charakter zgromadzeń religijnych. Co do zasady, gminy te powstawały w miejscach, gdzie znajdowały się duże skupiska tatarskie, z meczetem i cmentarzem (mizarem). Największą gminą muzulmańską w latach międzywojennych w Polsce była Gmina Muzułmańska w Nowogrodzku, według spisu z 1935 roku liczyła 717 wyznawców¹.

Po drugiej wojnie światowej Tatarzy, głównie z Nowogrodzka i byłego województwa nowogrodzkiego, założyli Gminę Muzułmańską w Gorzowie Wielkopolskim. Celem artykułu jest przedstawienie działalności

---

¹ A. Miśkiewicz, *Tatarzy na Ziemiach Zachodnich Polski w latach 1945–2005*, Gorzów Wielkopolski 2009, s. 170.

gminy do momentu jej likwidacji. Należy zaznaczyć, że dokumentacja związana z działalnością Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim nie była prowadzona w sposób systematyczny. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku pozostałych gmin skupiających tatarskich wyznawców islamu po 1945 roku. Nie zawsze tatarscy działacze zdawali sobie sprawę z potrzeby gromadzenia i przechowywania dokumentów². Stąd też zachowany materiał archiwalny nie jest obszerny i kompletny, pozwala jednak odtworzyć genezę i etapy działalności Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim jako największej gminy w powojennej Polsce na Ziemiach Zachodnich. Tytułowe zagadnienie zostało przedstawione w odwołaniu do materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim, Archiwum Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim, w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej, a ponadto wykorzystano materiał filmowy z Archiwum TVP³.

Geneza Gminy Muzułmańskiej w Gorzowie Wielkopolskim

W wyniku drugiej wojny światowej zmianie uległy granice państwa polskiego. Dla wielu mieszkańców Kresów Wschodnich, które zostały od Polski odłączone, oznaczało to konieczność opuszczenia swoich domów i poszukiwania nowego miejsca do osiedlenia, głównie na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych. Dla niektórych miejscem takim stał się Gorzów (przedwojenny Landsberg an der Warthe), miasto średniej wielkości położone na terenie dawnej Wschodniej Brandenburgii⁴. W dniu 29 maja 1945 roku został w Gorzowie utworzony Oddział Okręgowy Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR). Jego zadaniem było przeprowadzenie planowego zasiedlania miasta Gorzowa oraz powiatu gorzowskiego.

---

² S. Chazbijewicz, *Tatarzy, w: Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010, s. 296.

³ Film *Pomerania Ethnica*, część I: *Tatarzy polscy*, część II: *Tatarzy*, reż. J. Mieczkowski, G. Fedorowski, TVP S. A. Oddział w Szczecinie, 1995.

⁴ D. Rymar, *Skąd jesteśmy, czyli jak rodził się polski Gorzów*, Gorzów Wielkopolski 2015, s. 3.

Pierwsze transporty z osadnikami ze Wschodu zaczęły przyjeżdżać do Gorzowa w lipcu 1945 roku. Osadnicy pochodzili najczęściej z miejscowości kresowych Wileńszczyzny, Nowogródzkiej, Grodzieńszczyzny, Polesia, Wołynia, Podola, Ziemi Stanisławowskiej i Pokucia oraz z Ziemi Lwowskiej⁵. Wśród przybyłych do Gorzowa Kresowiaków znaleźli się Tatarzy polscy, pochodzący głównie z Ziemi Nowogródzkiej. Była to około czterystuosobowa grupa. Na miejscu zetknęli się z Niemcami⁶ i niemieckim dziedzictwem materialnym, tak bardzo dla nich obcym. O ile relacje Tatarów w pierwszych latach osiedlenia w Gorzowie i okolicach z pozostałą częścią ludności kresowej układały się poprawnie, to zupełnie inaczej sytuacja kształtowała się w przypadku kontaktów z osadnikami pochodzącymi z Polski centralnej, których raziła inność religijna Tatarów. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że konsekwencją powojennych procesów migracyjnych była zmiana stosunków wyznaniowych na Ziemiach Zachodnich, przyłączonych po wojnie do Polski. Dominujące na tych terenach do 1945 roku środowisko protestanckie uległo widocznemu zmniejszeniu na rzecz przybywających osadników, w decydującej części wyznania katolickiego i nastawionych na ogół nieprzychylnie do innych wspólnot wyznaniowych⁷. Tatarscy wyznawcy islamu byli postrzegani jako społeczność obca. Najbardziej z tego powodu cierpiała tatarska młodzież, która nie uczęszczała na nabożeństwa do katolickiego kościoła oraz na lekcje religii. Mówi o tym meldunek z 1956 roku kierownika Referatu do Spraw Wyznań Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Słubicach. Meldunek został skierowany do Wydziału Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze:

---

⁵ P. Franków, *Zasiedlanie Gorzowa i powiatu gorzowskiego w latach 1945–1948 na tle ruchów migracyjnych Polaków po II wojnie światowej*, w: *Lubuszanie z Kresów Wschodnich. Wspomnienia i dokonania*, red. E. Kraszewska, Gorzów Wielkopolski 2008, s. 182-183.

⁶ Do momentu wkroczenia Armii Czerwonej do Gorzowa (Landsberga an der Warthe) 30 stycznia 1945 r. miasto było zamieszkałe przez około 47 tys. Niemców. Ludność niemiecką zaczęto sukcesywnie wysiedlać z Gorzowa w czerwcu 1945 r. Ostatecznie proces wysiedlenia ludności niemieckiej został zakończony w 1947 r.

⁷ A. Chabasińska, *Powstanie i organizowanie się pierwszych wspólnot wyznaniowych na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej*, „Nadwarciański rocznik Historyczno-Archiwalny” 2010, nr 17, s. 260.

Ludność ta przyjechała w roku 1946 z Nowogródka, obecnie nie biorą udziału w życiu religijnym swego wyznania z braku kościoła i księdza, nie biorą również udziału w obrzędach religijnych żadnego innego wyznania, dzieci ich nie chodzą również na naukę religii ani do kościoła katolickiego. Z tego też powodu na każdym kroku są tak oni jak i ich dzieci szykanowani przez sąsiadów wyznania katolickiego, ostatnio zdarzył się nawet wypadek pobicia 12-letniego chłopca połączony z wyzwiskami odnośnie pochodzenia⁸.

Dodatkowo Tatarzy byli nierzadko postrzegani przez pryzmat stereotypów jako społeczność żądna grabieży i rozboju. Argumentem na potwierdzenie tego typu sądów miało być przywoływanie bitwy pod Legnicą z 1241 roku. Tutaj także w szczególnie trudnej sytuacji stawiana była młodzież tatarska podczas szkolnych lekcji historii⁹.

Poczucie tymczasowości prawdopodobnie było przyczyną, że Tatarzy zamieszkali w Gorzowie dość późno. Dopiero w 1959 roku zwrócili się oni do Muzułmańskiego Związku Religijnego o uznanie gminy, która od 1946 roku funkcjonowała w sposób nieformalny. Mimo to muzułmanie informowali lokalne władze o uroczystych nabożeństwach prowadzonych przez imama. W Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim znajduje się pismo parafii muzułmańskiej informujące Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie o mającym odbyć się uroczystym nabożeństwie prowadzonym przez imama Selima Safarewicza w związku z trwającym postem¹⁰.

W listopadzie 1959 roku Muzułmański Związek Religijny w PRL wystąpił do Wydziału Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze o zezwolenie na zorganizowanie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim. Wniosek został uzasadniony w następujący sposób:

---

⁸ Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim (dalej: APGW), Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Meldunek kierownika Referatu do Spraw Wyznań Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Słubicach do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, 25 VI 1956, k. 5.

⁹ Wypowiedź Stefana Mucharowskiego, prezesa Związku Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, zawarta w filmie dokumentalnym *Pomerania Ethnica*.

¹⁰ APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Pismo parafii muzułmańskiej w Gorzowie Wielkopolskim do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie Wielkopolskim w sprawie uroczystego nabożeństwa, 5 VI 1950, k. 3.

Znaczna grupa wyznawców religii muzułmańskiej zamieszkująca Gorzów Wielkopolski oraz jego okolice zwróciła się do Muzułmańskiego Związku Religijnego z prośbą o pomoc w stworzeniu warunków, które przyczyniłyby się do pełniejszego zaspokojenia ich potrzeb religijnych. Z uwagi na powyższe MZR prosi o udzielenie zezwolenia na zorganizowanie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wlkp. Muzułmańska Gmina Wyznaniowa powołana byłaby zgodnie z obowiązującym statutem Muzułmańskiego Związku Religijnego, zatwierdzonym rozporządzeniem Rady Ministrów na podstawie art. 2 ustawy z dnia 21.4.1936 r. i służyłaby wyłącznie do zaspokojenia potrzeb religijnych muzułman¹¹.

Złożony wniosek rozpatrzono pozytywnie i zgoda na utworzenie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie została wydana w dniu 12 grudnia 1959 roku¹². Jednocześnie Wydział Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze zażądał wskazania dokładnej siedziby organizowanej gminy oraz wskazania osoby, która miałaby sprawować tam posługę duszpasterską. Ponieważ gorzowska Gmina Muzułmańska nie posiadała własnego lokalu, Kolegium Muzułmańskie wskazało do korespondencji adres domowy Sulejmana Lebidzia, który jako sekretarz gminy miał odpowiadać za kontakt z miejscowymi władzami. Warto wspomnieć, że Sulejman Lebidź urodził się w 1931 roku w Nowogródku. Podczas drugiej wojny światowej przebywał wraz z najbliższymi na zesłaniu w Kazachstanie. W 1946 roku rodzina Lebidziów została przesiedlona do Polski i ostatecznie osiedliła się w Gorzowie Wielkopolskim. W 1968 roku Sulejman Lebidź uzyskał tytuł doktora nauk rolniczych i następnie poświęcił się pracy naukowej i dydaktycznej. Zmarł w 1983 roku w Szczecinie¹³.

Pierwszym przewodniczącym Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie został Mustafa Szehidewicz¹⁴, natomiast posługę duszpa-

---

¹¹ APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Pismo Muzułmańskiego Związku Religijnego w PRL do Wydziału Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze w sprawie zezwolenia na zorganizowanie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim, 30 XI 1959, k. 6.

¹² APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Zgoda na utworzenie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim, 12 XII 1959, k. 7.

¹³ *Słownik Biograficzny Tatarów Polskich XX wieku*, red. A. Miśkiewicz, Białystok 2016, s. 105.

¹⁴ G. Kostkiewicz-Górska, *Tatarzy w Gorzowie Wielkopolskim*, w: *Gorzów miastem wielu kultur*, red. B. A. Orłowska, P. J. Krzyżanowski, Gorzów Wielkopolski 2014, s. 152.

sterską wśród członków nowo powołanej Gminy Muzułmańskiej w Gorzowie sprawował muezzin Bekir Radkiewicz, który w 1960 roku został powołany przez Muzułmański Związek Religijny w PRL na imama gorzowskiej gminy. Gmina w Gorzowie skupiała Tatarów z województw: koszalińskiego, poznańskiego, szczecińskiego oraz zielonogórskiego i stała się głównym ośrodkiem życia religijnego społeczności tatarskiej zamieszkałej na terenach północno-zachodniej Polski. Treść notatki służbowej sporządzonej w 1960 roku przez pracownika Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze mówi o początkowej działalności Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie po oficjalnej rejestracji przez władze państwowe:

Dnia 23.6.60 r. byłem u duchownego Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wlkp., ul. Sadowa 12, ob. Radkiewicza Bekira. W/w podał, że władze wyznaniowe wyraziły zgodę na pełnienie przez niego obowiązków duchownego. Wyznawców w Gorzowie jest 20-tu, poza tym dochodzi część z okolicznych miasteczek. Nabożeństwa odbywają się w mieszkaniu przyznanym Ob. Radkiewiczowi lub kolejno u innych współwyznawców. Nabożeństwa prowadzi się w języku polskim. Na początku (po wojnie) zdarzały się wypadki dyskryminacji grupy muzułmańskiej. Obecnie nie ma podobnych faktów. Ze strony kleru i aktywu rzym. kat. nie ma również prób oddziaływania. Ob. Radkiewicz prosi o wydanie mu zaświadczenia stwierdzającego, że jest duchownym oraz zaświadczenia stwierdzającego powstanie gminy muzułmańskiej w Gorzowie Wlkp. Wyznawcy zatrudnieni są jako rolnicy, nie korzystają jednak z większych działek rolnych i uprawiają warzywa, co stanowi ich wyłączne źródło utrzymania¹⁵.

O znaczącej pozycji gorzowskiej gminy w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku świadczy fakt, że jej przedstawiciele mieszkający na stałe w Gorzowie, Aladyn Korycki i Mustafa Szahidewicz, zostali w 1964 roku wysunięci jako kandydaci w wyborach do Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz uzyskali w związku z tym pozytywną opinię Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze¹⁶. Natomiast w 1968 roku Aladyn Korycki

¹⁵ APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Notatka służbowa (Spr Nr Wz. 2/49/Go-Muzułmanie), 1960, k. 9.

¹⁶ APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433, k. 13-14.

został włączony przez Muzułmański Związek Religijny w PRL w skład Kolegium MZR¹⁷.

Fot. 1.

Tatarzy na Górkach w Gorzowie Wielkopolskim i ich goście z Ziem Zachodnich podczas święta muzulmańskiego Ramadan Bajram. Gorzów Wielkopolski, lata 60. XX wieku.

Źródło: Archiwum Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim.

Trudno jest precyzyjnie wskazać liczbę członków gorzowskiej gminy muzulmańskiej w tym czasie. Według przeprowadzonego w 1965 roku przez gminę spisu swoich członków, skupiała ona 218 osób pochodzenia tatarskiego, w tym z samego Gorzowa 101 osób¹⁸. Warto nadmienić, że władze państwowe zaoferowały gorzowskiej Muzułmańskiej Gminie Wyznaniowej przeznaczenie jednego z kościołów chrześcijańskich na meczet. Gmina odmówiła jednak nie tylko z powodu braku funduszy, ale także z obawy konfliktu z mieszkańcami Gorzowa¹⁹.

¹⁷ APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433, k. 25.

¹⁸ A. Chabasińska, dz. cyt., s. 286.

¹⁹ A. Miśkiewicz, dz. cyt., s. 51.

W 1969 roku Tatarzy mieszkający w Szczecinie usamodzielnili się od gminy gorzowskiej i założyli własną. Pierwszym przewodniczącym Gminy Muzułmańskiej w Szczecinie został Ibrahim Miśkiewicz. W 1971 roku Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego postanowiło połączyć gminy muzułmańskie w Gorzowie Wielkopolskim i w Szczecinie. Siedzibą połączonej gminy został Szczecin. Po śmierci jej przewodniczącego Ibrahima Miśkiewicza w 1977 roku gminie przewodniczył jego syn Ali Miśkiewicz. Z jego też inicjatywy w 1984 roku siedzibę gminy przeniesiono ze Szczecina do Gorzowa Wielkopolskiego. W 1993 roku przewodniczącą gminy została Rozalia Aleksandrowicz, która kierowała wspólnotą do 2007 roku. Po jej śmierci w 2008 roku nie wybrano nowego przewodniczącego gminy.

Prawne uwarunkowania działalności gminy

Po zakończeniu II wojny światowej i zmianie granic państwowych działalność kontynuowały dawne muzułmańskie gminy w Bohonikach i Kruszynianach. Ponownie uruchomiona została także gmina muzułmańska w Warszawie. W dniu 9 listopada 1947 roku odbył się w stolicy Wszechpolski Kongres Muzułmański, który reaktywował działalność Muzułmańskiego Związku Religijnego. Na jego przewodniczącego został wybrany Emir Baranowski. Kongres powołał Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego, mające skupiać imamów z poszczególnych gmin muzułmańskich działających na terenie Polski. Społeczność tatarską zamieszkałą na terenach Polski zachodniej reprezentował imam Selim Safarewicz. Warto dodać, że w obradach uczestniczył dyrektor Departamentu Religijnego Ministerstwa Administracji Publicznej²⁰. Wkrót-

---

²⁰ AIPN BU 0023/259/2 Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, Protokół Walnego Zjazdu delegatów Muzułmańskiego Związku Religijnego, odbytego w dniu 9 listopada 1947 r. w Warszawie przy ulicy Złotej pod Nr 54 m. 38 – z następującym porządkiem dziennym: 1/zagajenie, 2/ wybór przewodniczącego Walnego Zebrania, 3/ sprawozdanie z dotychczasowej działalności Centralnej Gminy Muzułmańskiej, 4/ wybory nowych władz Muzułmańskiego Związku Religijnego: a) przewodniczącego i b) kolegium, 5/ omówienie potrzeb poszczególnych gmin, 6/ sprawy organizacyjne, 7/ wolne wnioski, k. 193-194.

ce nowo wybrany Zarząd Muzułmańskiego Związku Religijnego poddany został szykanom ze strony władz państwowych. W 1950 roku opracowano w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego plan operacyjnych przedsięwzięć w celu rozpracowania społeczności tatarskiej²¹.

Tatarzy jako grupa należąca do tak zwanych Narodów Wschodu (obok Gruzinów, Ormian, Azerów, Karaimów i Osetyjczyków) zostali poddani inwigilacji przez aparat bezpieczeństwa PRL²². Według danych Muzułmańskiego Związku Religijnego w 1950 roku w sześciu gminach muzułmańskich na terenie Polski liczących ogółem 1227 osób posługę sprawowało siedmiu duchownych. Natomiast Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim liczyła 126 osób²³.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że od czasów PRL do dnia dzisiejszego stosunek państwa do wyznania muzułmańskiego opiera się na akcie ustawodawczym z okresu międzywojennego, czyli na ustawie z 21 kwietnia 1936 roku o stosunku państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁴.

Trzeba dodać, że na mocy Dekretu Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 25 września 1945 roku stracił moc art. 16 wymienionej wyżej ustawy odnoszący się do zawierania związków małżeńskich. Ponadto sytuację prawną tatarskich wyznawców islamu uregulowano w II RP przez Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, który został zatwierdzony przez Radę Ministrów rozporządzeniem z dnia 26 sierpnia 1936 roku. Statut ten obowiązywał w powojennej

---

²¹ AIPN BU 00231/259/1, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Plan operacyjnych przedsięwzięć, 12.09.1950 r., k. 20-29.

²² Zob. P. J. Krzyżanowski, *Aparat bezpieczeństwa wewnętrznego Polski Ludowej wobec Tatarów w Polsce w świetle materiałów źródłowych zgromadzonych w archiwach IPN*, w: *Tatarzy w Polsce po 1945 roku. Historia. Religia. Tożsamość*, red. P. J. Krzyżanowski, A. Miśkiewicz, B. A. Orłowska, Gorzów Wielkopolski 2016.

²³ AIPN BU 0023/259/2. Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Doniesienie agencyjne. Źródło: „Fell”. Dane statystyczne Muzułmańskiego Związku Religijnego na dzień 01.01.1950, k. 90.

²⁴ Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej obowiązuje w dalszym ciągu. Zgodnie z treścią art. 4. pkt. 2 siedzibą Muftiego jest m. Wilno. Ustawodawca nie dokonał więc do dnia dzisiejszego w tym zakresie nowelizacji ustawy uwzględniającej powojenną zmianę granic państwa polskiego.

Polsce przez wiele lat w niezmienionej formie²⁵. Zgodnie z treścią wymienionych aktów prawnych naczelną władzą w Muzułmańskim Związku Religijnym oraz nadzór nad wykonywaniem obowiązków przez duchowieństwo, jak również piecza nad religijnymi potrzebami wierznych została powierzona Muftiemu, z pomocą Najwyższego Kolegium Muzułmańskiego. Kolegium powinno składać się z Muftiego jako przewodniczącego oraz czterech członków: dwóch duchownych i dwóch świeckich wybieranych na pięć lat przez Wszechpolski Kongres Muzułmański. Objęcie funkcji przewodniczącego gminy muzułmańskiej zostało uzależnione od zgody władz państwowych. Analogiczna sytuacja miała miejsce w przypadku sekretarza gminy oraz osób duchownych – imamów i muezzinów.

W okresie międzywojennym zgodnie z art. 19 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 roku o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej imamowie i muezzini przed objęciem stanowiska byli zobligowani do złożenia wobec właściwego starosty lub jego zastępcy przysięgi według następującej roty:

Obiecuję i przysięgam Bogu Wszechmogącemu na Świętą Księgę Koranu, że na urzędzie, który obejmuję, będę wedle mego najlepszego rozumienia zgodnie z sumieniem rzetelnie spełniał swe obowiązki, przestrzegając praw Koranu i praw Rzeczypospolitej oraz zarządzeń moich władz przełożonych, dbając o potrzeby duchowe powierzonych mi wiernych i wychowując ich na dobrych i prawych obywateli państwa²⁶.

W polskiej powojennej rzeczywistości objęcie funkcji kościelnych poddano pełnej kontroli państwa oraz zmieniono rotę przysięgi składanej przez osoby duchowne. Kwestia ta została uregulowana Dekretem

---

²⁵ Obecnie obowiązuje Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej uchwalony 28 lutego 2008 r. w Białymstoku przez XVII Nadzwyczajny Wszechpolski Kongres Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, ze zmianami 15 marca 2014 r. w Białymstoku przez XIX Nadzwyczajny Wszechpolski Kongres Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁶ Art. 19. ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1936 r., nr 30, poz. 240).

Rady Państwa z dnia 9 lutego 1953 roku o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych²⁷. Zgodnie z jego treścią tworzenie, przekształcanie i znoszenie stanowisk kościelnych, zmiana ich zakresu działania oraz objęcie duchownego stanowiska wymagały zgody władz państwowych. Z kolei zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 roku w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych szczegółowo regulowało kwestie związane z obowiązkiem składania przez osoby duchowne ślubowania na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Duchowni sprawujący wyższe funkcje kościelne składali takie ślubowanie w Urzędzie do Spraw Wyznań. Natomiast duchowni na pozostałych stanowiskach kościelnych składali taką przysięgę w prezydium właściwej wojewódzkiej rady narodowej. Rota ślubowania, obok dochowania wierności PRL i jej rządowi, obligowała także do umacniania siły i bezpieczeństwa państwa, nawoływania wiernych do poszanowania prawa i władzy państwowej oraz do wzmożonej pracy nad odbudową gospodarki narodowej²⁸. Wskutek odwilży popaździejnikowej 1956 roku rota ślubowania została zmieniona. Na podstawie Dekretu Rady Państwa z dnia 31 grudnia 1956 roku o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych treść roty przysięgi brzmiała następująco:

Ślubuję uroczyście dochować wierności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przestrzegać jej porządku prawnego i nie przedsiębrać niczego, co mogłoby zagrażać dobru Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej²⁹.

W Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim zachował się akt ślubowania z 25 maja 1984 roku, w którym została wymieniona jako przewodnicząca gorzowskiej Gminy Muzułmańskiej Ewa Mucharska. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gorzowie Wielkopolskim upomniało się o złożenie ślubowania na podstawie

---

²⁷ Dz. U. z 1953 r., nr 10, poz. 32.

²⁸ Załącznik nr 1 i nr 2 do zarządzenia Nr 61 Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych (M. P. 1953, nr 43, poz. 522).

²⁹ Art. 6. Dekretu Rady Państwa z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz. U. z 1957 r., nr 1, poz. 6).

Dekretu Rady Państwa o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych³⁰. Ślubowanie miało stanowić prawdopodobnie dopełnienie obowiązku prawnego związanego z faktem przeniesienia siedziby Gminy Muzułmańskiej ze Szczecina do Gorzowa. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że składająca ślubowanie nie była osobą duchowną. Nie wystąpiła w tym wypadku jednak żadna sprzeczność, ponieważ, jak zaznacza Selim Chazbijewicz, w islamie nie ma duchowieństwa w rozumieniu chrześcijańskim³¹. Należy dodać, że Dekret Rady Państwa o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, który obligował osoby sprawujące funkcje kościelne do składania ślubowania, został uchylony 23 maja 1989 roku.

Decyzja o przeniesieniu siedziby gminy muzułmańskiej ze Szczecina do Gorzowa Wielkopolskiego podyktowana była małą aktywnością religijną szczecińskiej gminy, która to w dniu 7 stycznia podjęła uchwałę o przyłączeniu się do ośrodka w Gorzowie Wielkopolskim³². Zgodę na przeniesienie siedziby gminy wyraziło w dniu 8 kwietnia 1984 roku Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego w PRL, informując o tym fakcie Urząd do Spraw Wyznań oraz Wydział do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie, jak również Wydział do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim³³.

---

³⁰ Dekret Rady Państwa o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, który obligował osoby sprawujące funkcje kościelne do składania ślubowania, został uchylony 23 maja 1989 r.

³¹ S. Chazbijewicz, *Tatarzy, w: Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010, s. 296.

³² J. Sikorski, *Mniejszości wyznaniowe w Gorzowie w dobie PRL: zarys problemu*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2009, nr 16, s. 239-240.

³³ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Pismo Przewodniczącego Najwyższego Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej do Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie zatwierdzenia uchwały Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Szczecinie z dnia 7 stycznia 1984 r. w sprawie przeniesienia siedziby Gminy ze Szczecina do Gorzowa Wielkopolskiego, k. 41.

46³

P O L S K A R Z E C Z P O S P O L I T A L U D O W A

Ś L U B O W A N I E

Imię i nazwisko ..... *Ewa Mucharska*

Piastowane stanowisko ..... *Przew. Gminy Mużakowskiej*

Ślubuję uroczyście dochować wierności
Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przestrzegać
jej porządku prawnego i nie przedsiębrać
niczego, co mogłoby zagrażać dobru
Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Gorzów Wlkp., dnia *25 maja 1984*

.....
(podpis)

.....
(podpis)

Ślubowanie przyjęt

Dziedenko, zam. 800, 60 szt. A-4, 04. 01 r.

Fot. 2.

Akt ślubowania podpisany przez Ewę Mucharską.

Źródło: APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433, k. 68.

Posługa religijna imama Bekira Radkiewicza (1889–1987)

Wśród Tatarów, którzy przybyli jako przesiedleńcy z byłego województwa nowogródzkiego i osiedlali się na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych, byli także duchowni muzułmańscy. W Gorzowie zatrzymał się imam Sulejman Safarewicz oraz jego zastępca muezzin Bekir Rodkiewicz (Radkiewicz). Fakt ten przesądził, że Gorzów Wielkopolski stał się muzułmańską stolicą religijną na Ziemiach Zachodnich³⁴. Imam Safarewicz nie osiedlił się jednak w Gorzowie na stałe, lecz po pewnym czasie wyjechał wraz z rodziną do Wrocławia i tam zamieszkał. Wielokrotnie jednak powracał do Gorzowa, przyjeżdżał na każde większe święto muzułmańskie i celebrował nabożeństwa. Natomiast muezzin Bekir Radkiewicz zamieszkał na stałe w Gorzowie Wielkopolskim.

Po śmierci imama Safarewicza w 1955 roku Radkiewicz sprawował funkcję imama gorzowskiej gminy, chociaż Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego zatwierdziło ten fakt dopiero w 1960 roku. Radkiewicz jako imam niósł posługę duszpasterską i prowadził naukę religii w miejscach zamieszkania Tatarów na Ziemiach Zachodnich. Poza Gorzowem Wielkopolskim największe skupiska Tatarów znajdowały się wówczas w Szczecinie, Trzciance, Wrocławiu i Oleśnicy. Imam założył w Gorzowie punkt katechetyczny, gdzie nauczał tatarskie dzieci Koranu oraz alfabetu arabskiego. Gmina Muzułmańska w Gorzowie była regularnie zaopatrywana w książki i czasopisma przez Muzułmański Związek Religijny³⁵.

W 1973 roku pracownik Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze odwiedził imama Bekira Radkiewicza w jego gorzowskim mieszkaniu przy ulicy Sadowej 12. W sporządzonej notatce służbowej została zawarta następująca charakterystyka imama:

Mimo podeszłego wieku (86 lat) duchowny muzułmański cieszy się dobrym zdrowiem, posiada niezłą pamięć i rozeznanie sytuacji wśród swoich wiernych. Ubolewał, że ubywa młodych wyznawców, odchodzą do różnych miast i najczęściej zrywają kontakt z grupą wyznaniową, pozostają starzy i najstarsi, chociaż święta

³⁴ J. Sikorski, dz. cyt., s. 239.

³⁵ G. Kostkiewicz-Górska, dz. cyt., s. 149.

przyciągają jeszcze i młodych. Imam pokazał mi kilka oryginalnych zdjęć wykonanych w czasie święta Ramazan Korbu, podczas którego złożono na ofiarę byka. Mój rozmówca ubrany w filcowe buty i watowane spodnie wpuszczone w buty, podobny szary kubrak, na zdjęciu w otoczeniu wiernych w różnym wieku, prezentował się niezwykle dostojnie. W długiej czarnej szacie z rzędem guzików przypominał mi króla Stefana Batorego, nawet wysoka okrągła czapeczka duchownego muzułmańskiego kojarzyła mi się z historyczną postacią³⁶.

Według informacji udzielonych przez imama Bekira Radkiewicza na terenie województwa zielonogórskiego w 1973 roku mieszkało 28 rodzin tatarskich wyznania muzułmańskiego, w tym 20 rodzin w Gorzowie Wielkopolskim, w nieodległej Witnicy – 5 rodzin oraz w Krośnie Odrzańskim – 3 rodziny³⁷.

W 1975 roku nastąpiły zmiany na mapie administracyjnej Polski związane z utworzeniem 49 województw. Wśród nowo powołanych województw znalazło się województwo gorzowskie³⁸. Kwestie wyznaniowe znalazły się w gestii terenowych organów administracji państwowej na szczeblu wojewódzkim, czyli wojewodów. Faktycznie nadzór nad Muzułmańską Gminą Wyznaniową w Gorzowie zaczął sprawować Wojewódzki Wydział do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim. W dniu 23 maja 1977 roku imam Bekir Radkiewicz został odwieziony w swoim gorzowskim mieszkaniu przy ulicy Sadowej 12 przez pracownicę wymienionego wyżej wydziału, która w sporządzonej notatce ze spotkania z imamem napisała:

Duchowny muzułmański ma już przeszło 90 lat. Mimo podeszłego wieku jest sprawny fizycznie, ma dobry słuch, dobrą pamięć, samodzielnie się porusza. Mieszka wspólnie z córką, zięciem oraz 2 wnuczkami... Funkcję duchownego pełni już od przeszło 50 lat, w tym w samym Gorzowie Wlkp. od 32 lat. Przybył do Gorzowa wraz z rodziną z miejscowości Nowogródek (ZSRR). Miał wiele propozycji

³⁶ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Notatka służbowa sporządzona przez pracownika Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, 09.04.1973 r., k. 28.

³⁷ Tamże.

³⁸ Województwo gorzowskie powstało z części dotychczasowych województw zielonogórskiego (60,8 %), szczecińskiego (32,6 %) oraz poznańskiego (6,6 %). Cyt. za D. A. Rymar, *Gorzów Wielkopolski w latach 1945–1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin–Gorzów Wielkopolski, s. 304.

wyjazdu do innych miast i państw (Stany Zjednoczone, NRF, Australia) ale odmówił. W tej chwili chce doczekać swoich dni w domu, w którym mieszka. Z uwagi na stan zdrowia zaprzestał teraz wyjazdów do Szczecina, gdzie odprawiał nabożeństwa dla tamtejszych wyznawców Mahometa³⁹.

W dalszej części notatki została zawarta informacja na temat działalności Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim. Z jej treści wynika, że życie religijne gorzowskiej gminy zaczęło przenosić się do Białegostoku:

Nie organizuje się teraz tradycyjnych ofiar z byka czy barana, ponieważ zakup zwierzęcia ofiarnego jest kosztowny, a wyznawców niewiele. Aktualnie Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim liczy 10 rodzin (poprzednio, tj. przed 32 laty, 100 rodzin). Według wypowiedzi Ob. Radkiewicza większość rodzin przenosi się do Białegostoku. Każdego roku w miesiącu lipcu organizowane są wyjazdy do Białegostoku, gdzie wszyscy muzułmanie spotykają się w meczecie i odprawiają wspólnie modły, bawią się na festynach. Nauki religii nie prowadzi się. Zmarłych z Gorzowa chowa się na cmentarzu muzułmańskim w Warszawie⁴⁰.

W 1986 roku Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim zwróciła się do Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim z wnioskiem o nadanie imamowi Bekirowi Radkiewiczowi odznaczenia państwowego lub regionalnego z uwagi na przypadające w 1987 roku setne urodziny duchownego. We wniosku działalność duszpasterska Radkiewicza została scharakteryzowana w następujący sposób:

Imam Bekir Radkiewicz jest najstarszym duchownym muzułmańskim w Polsce. 2 lutego 1987 r. skończy sto lat. Przez całe swoje życie sprawował obowiązki duszpasterza muzułmańskiego. Imam Bekir Radkiewicz niósł posługi religijne nie tylko Gorzowianom tatarskiego pochodzenia. Przewodniczył nabożeństwom muzułmańskim także w Trzciance Lubuskiej i Szczecinie. W tych miejscowościach należących

---

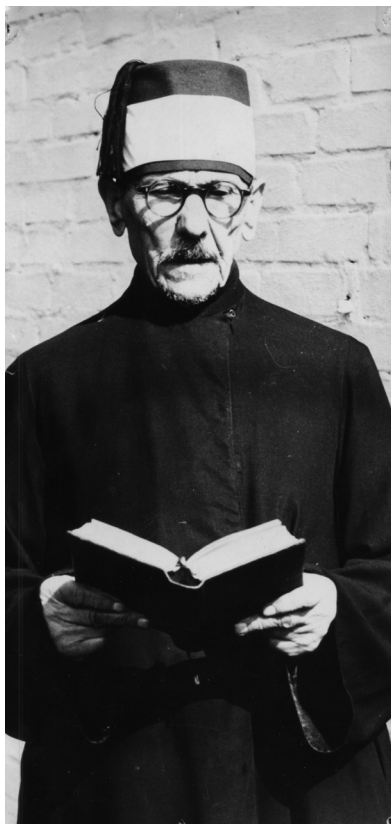
³⁹ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Notatka służbowa sporządzona przez Irenę Chabier, Inspektora Wojewódzkiego Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim, 1977, k. 29.

⁴⁰ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Notatka służbowa sporządzona przez Irenę Chabier, Inspektora Wojewódzkiego Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim, 1977, k. 30.

do gminy gorzowskiej udzielał ślubów jak również ostatnich posług zmarłym oraz nadawał imiona dzieciom, tj. azanił (uroczystość będąca odpowiednikiem chrztu). Jeździł także z posługami religijnymi do miejscowości nienależących do gminy. Nie było przypadku, aby komuś odmówił, chyba, że zmorzony był dłuższą chorobą. Mając 90 lat po raz ostatni celebrował nabożeństwo w Szczecinie. Na miejscu (w mieszkaniu prywatnym) wznosił modły wraz ze swoimi wiernymi z okazji większych świąt⁴¹.

Imam Bekir Radkiewicz nie dożył stu lat, zmarł 23 stycznia 1987 roku w Gorzowie Wielkopolskim. Pochowany został na Muzułmańskim Cmentarzu Tatarskim w Warszawie. Po śmierci imama gmina nie świadczyła już posług religijnych swoim członkom. Jak zauważył Juliusz Sikorski, śmierć Radkiewicza stała się początkiem końca Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim⁴².

Fot. 3.

Imam Bekir Radkiewicz,
Gorzów Wielkopolski, 1963 rok.

Źródło: Archiwum Muzeum Lubuskiego
im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim.

⁴¹ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Wniosek Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim do Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim o nadanie imamowi Bekirowi Radkiewiczowi odznaczenia państwowego lub regionalnego, 16.04.1986, k. 36-37.

⁴² J. Sikorski, dz. cyt., s. 41.

Schyłek działalności Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim

Pomimo śmierci imama Bekira Radkiewicza członkowie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim nie zamierzali jej likwidować. Nie zabiegali też o połączenie gorzowskiej gminy z gminą mużułmańską w Gdańsku lub w Warszawie. Praktyki religijne sprawowali imamowie przyjeżdżający z Gdańska lub Białegostoku. Należy nadmienić, że nabożeństwa odbywały się w mieszkaniach rodzin tatarskich, ponieważ Gmina Muzułmańska w Gorzowie Wielkopolskim nie posiadała własnej świątyni. Gmina nie miała także odrębnej kwatery na cmentarzu komunalnym w Gorzowie, dlatego też zmarłych chowano na Muzułmańskim Cmentarzu Tatarskim w Warszawie lub na mizarach tatarskich w Bohonikach lub Kruszynianach. Praca gminy sprowadzała się głównie do organizacji spotkań rodzinnych i towarzyskich. W październiku 1992 roku Wydział Spraw Obywatelskich Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie zwrócił się do Muzułmańskiego Związku Religijnego z siedzibą w Białymstoku o uaktualnienie danych dotyczących Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim. Chodziło o wskazanie aktualnego adresu gorzowskiej gminy oraz osób kierujących nią. Odpowiedzi udzielił Przewodniczący Najwyższego Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP Jan Sobolewski:

Uprzejmie informuję, że Wyznaniowa Gmina Muzułmańska z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim zrzesza mużułman zamieszkałych głównie na terenie województwa gorzowskiego, a także zamieszkałych w województwach ościennych, a mianowicie: szczecińskim, koszalińskim, pilskim, poznańskim, zielonogórskim. Władzą wykonawczą Gminy jest Zarząd. Sekretarzem Gminy jest pani Ewa Mucharska zam. ul. Sadowa 12 m. 1, 66-400 Gorzów Wielkopolski. Na wyżej wymieniony adres prosimy kierować wszelką korespondencję dotyczącą Gminy. Przewodniczącym Zarządu Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim jest pan dr Ali Miśkiewicz, mieszkaniec Szczecina. Obecnie wymieniony czasowo przebywa w Białymstoku⁴³.

⁴³ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Pismo Przewodniczącego Najwyższego Kolegium MZR w RP Jana

W 1993 roku przewodniczącą Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim została Rozalia Aleksandrowicz⁴⁴. Gorzowska gmina była wówczas jedną z sześciu gmin muzulmańskich działających na terenie kraju. Pozostałe gminy miały swoje siedziby w Warszawie, Gdańsku, Białymstoku, w Bohonikach i Kruszynianach⁴⁵.

Zadaniem nowowybranej przewodniczącej stała się organizacja ogólnopolskiego zjazdu Tatarów z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia osadnictwa tatarskiego na ziemiach zachodnich i północnych. Zjazd odbył się w Gorzowie Wielkopolskim w dniach 26–27 sierpnia 1995 roku i zgromadził Tatarów prawie z całego kraju. W zjeździe uczestniczyli Jan Sobolewski – Przewodniczący Najwyższego Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP oraz Stefan Mucharski – Przewodniczący Rady Centralnej Związku Tatarów Polskich w RP⁴⁶. Z okazji jubileuszu osadnictwa tatarskiego na Ziemiach Zachodnich wojewoda gorzowski skierował list na ręce przewodniczącej Rozalii Aleksandrowicz.

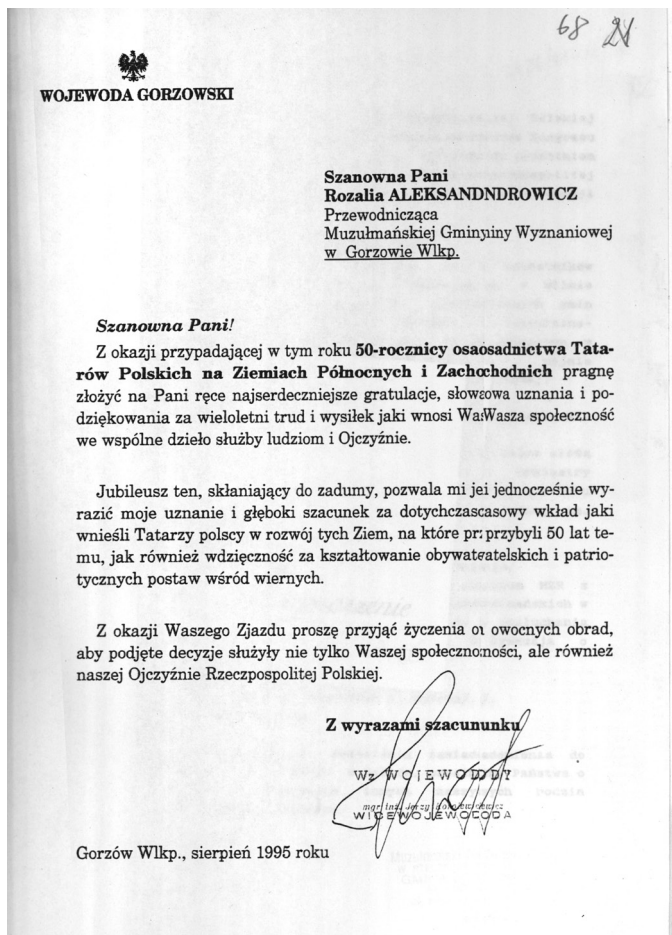

Sobolewskiego do Wydziału Spraw Obywatelskich i Komunikacji Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim, 16.01.1993, k. 52.

⁴⁴ Rozalia Aleksandrowicz (1933–2008) urodziła się w Nowogrodku. W 1940 r. została zesłana wraz z rodziną do Kazachstanu. Z zesłania powróciła do Polski w 1945 r. Początkowo zamieszkała w Krzyżu, a w 1948 r. przenieśli się do Gorzowa Wielkopolskiego. Była członkiem Zrzeszenia Prywatnego Handlu i Usług oraz członkiem Rady Naczelnej tego zrzeszenia, prowadziła w Gorzowie Wielkopolskim znaną kawiarnię „Maleńka” oraz lokal gastronomiczny pod nazwą „U Róży”. W latach 80. zasiadała w Radzie Wojewódzkiej Rady Narodowej, a w latach 1990–1994 oraz 2000–2004 zasiadała w Radzie Miasta Gorzowa. Należała do Stronnictwa Demokratycznego, a następnie do Unii Pracy. Została odznaczona m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1989) oraz Krzyżem Zesłańców Sybiru (2004). Cyt. za: *Słownik Biograficzny Tatarów Polskich XX wieku*, red. A. Miśkiewicz, Białystok 2016, s. 32–33.

⁴⁵ AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433. Informacja o działalności Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim podpisana przez jej przewodniczącego dr. Alego Miśkiewicza oraz sekretarza gminy Ewę Mucharską, 26.01.1993, k. 53–54.

⁴⁶ Film *Pomerania Ethnica*.

Fot. 4.

List wojewody gorzowskiego do Rozalii Aleksandrowicz, przewodniczącej Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim z okazji pięćdziesięciolecia osadnictwa tatarskiego na Ziemiach Północnych i Zachodnich, Gorzów Wielkopolski, sierpień 1995 roku.

Źródło: APGW, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433, k. 68.

Nabożeństwo w intencji osadników tatarskich na ziemiach zachodniej i północnej Polski odprawił imam Aleksander Chalecki (1915–2006) z Białegostoku. Miało ono charakter ekumeniczny, odbyło się z udziałem

przedstawicielei Kościoła katolickiego oraz Kościoła prawosławnego. Do tego faktu nawiązał imam Aleksander Chalecki, zwracając się w następujący sposób do uczestników nabożeństwa:

Niezależnie proszę Państwa od stosowanej praktyki wyznaniowej, ci którzy wierzą w istnienie jedyne go Boga, ci którzy wierzą w Jego aniołów, ci którzy wierzą w Jego księgi, ci którzy wierzą w Jego proroków, w Jego sądny Dzień Boży, w Jego stworzenie całego świata i wszystko to, co znajduje się w niebiosach i na ziemi, i wszystko, co nas otacza i wierzą, że jest Jego dziełem, ci ludzie są wierzącymi⁴⁷.

Zjazd był ważnym wydarzeniem dla tatarskich wyznawców islamu zamieszkałych na Ziemiach Zachodnich. W 1995 roku Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim liczyła około stu osób z północno-zachodniej Polski⁴⁸. Rozalia Aleksandrowicz była ostatnią przewodniczącą Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim. Po jej śmierci w 2008 roku działalność Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim została zawieszona, a w 2012 roku nastąpiło jej rozwiązanie⁴⁹.

Znaczenie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim dla tatarskich wyznawców islamu

Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim, poza zapewnieniem swoim członkom posługi religijnej, odgrywała ważną rolę w podtrzymywaniu więzi społecznych Tatarów zamieszkałych na terenach północno-zachodniej Polski. Miało to szczególne znaczenie w przypadku poczucia tymczasowości, wyizolowania, oderwania od

---

⁴⁷ Film *Pomerania Ethnica*, część II: *Tatarzy*.

⁴⁸ Informacja podana przez przewodniczącą Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim Rozalię Aleksandrowicz w trakcie Zjazdu z okazji pięćdziesięciolecia osadnictwa tatarskiego na Ziemiach Zachodnich. Film *Pomerania Ethnica*, część II: *Tatarzy*.

⁴⁹ J. Kulwicka-Kamińska, *Tatarska konferencja w Gorzowie Wielkopolskim*, „Przeгляд Tatarski” 2016, nr 1, s. 3.

kresowych korzeni⁵⁰. Społeczność Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodniego tworzyła faktycznie do początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku jedynie wspólnotę terytorialną, którą, jak zauważył Bogdan Kunicki, łączyła niemal wyłącznie styczność przestrzenna, rzadko zaś styczność społeczna czy też psychiczna. Stabilizacji nie sprzyjało także długo utrzymujące się przekonanie o tymczasowej przynależności ziem północno-zachodnich do państwa polskiego⁵¹. Jak już wspomniano wyżej, w nowym miejscu osiedlenia Tatarzy znajdowali się w większości wśród wyznawców wiary katolickiej, co stawiało ich nierzadko w trudnej sytuacji. Przynależność do Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie pozwoliła uchronić się jej członkom przed asymilacją oraz zachować własną odrębność wyznaniową. Tatarzy rzadko zmieniali wiarę, przechodząc na jedno z wyznań chrześcijańskich⁵². Przynależność do gminy pozwoliła na trwałe podtrzymywanie więzi rodzinnych i towarzyskich. Szczególną uwagę przywiązywano w gminie do spotkań z okazji świąt muzułmańskich, uroczystości rodzinnych oraz spotkań integracyjnych. W 1962 roku w gorzowskiej restauracji „Casablanca” został przez gminę gorzowską zorganizowany bal, który zgromadził Tatarów z północno-zachodniej Polski. Warto wspomnieć, że według relacji Aleksandra Miśkiewicza, byłego przewodniczącego Gminy Muzułmańskiej w Gorzowie, zjazd Tatarów nie uszedł uwadze władz. Podczas balu wokół restauracji „Casablanca” krążyły patrole MO, a do Gorzowa zostały ściągnięte posiłki MO z okolicznych miejscowości. W trakcie imprezy nie doszło jednak do żadnych incydentów, które wymagałyby interwencji organów porządkowych. W 1966 roku Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie rozprowadzała wśród swoich członków pierwsze w powojennej Polsce pismo Muzułmańskiego Związku Religijnego zatytułowane „Muzułmanin Polski”, które zostało wydane z okazji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

⁵⁰ P. J. Krzyżanowski, *Tatarzy w powojennej Polsce na pograniczu zachodnim*, w: *Pogranicze wschodnie i zachodnie*, red. M. Czabańska-Rosada, E. Gołachowska, E. Serafin, K. Taborska, A. Zielińska, Warszawa–Gorzów Wielkopolski 2015, s. 228-229.

⁵¹ B. J. Kunicki, *Kresowe sentymenty*, w: *Lubuszanie z Kresów Wschodnich. Wspomnienia i dokonania*, red. E. Kraszewska, Gorzów Wielkopolski 2008, s. 144.

⁵² A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy w latach 1945–1989. Zarys historyczny*, „Studia Podlaskie” 1992, t. 3, s. 124.

W latach 80. XX wieku nastąpiło ożywienie działalności gorzowskiej gminy. Z jej inicjatywy odbyło się w grudniu 1980 roku w siedzibie Muzeum Okręgowego w Gorzowie Wielkopolskim spotkanie Tatarów z północno-zachodniej Polski pod hasłem: „Chwila refleksji nad przeszłością i dniem dzisiejszym”. Z kolei w październiku 1986 roku Gmina Muzułmańska wspólnie z Muzeum Okręgowym w Gorzowie oraz gorzowskim Towarzystwem Historycznym zorganizowała konferencję naukową „Tatarzy w nauce polskiej”⁵³. Ostatnim znaczącym akcentem w działalności tej gminy przed jej rozwiązaniem była organizacja w 1995 roku wspomnianych wyżej obchodów pięćdziesiątej rocznicy osadnictwa tatarskiego na Ziemiach Zachodnich.

Fot. 5.

Święto Ofiary Kurban Bajram, Gorzów Wielkopolski, lata 50. XX wieku.

Źródło: Archiwum Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim.

---

⁵³ M. Kowalska, *Od Ziemi Lubuskiej do Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta. Szkice 70 lat działalności*, w: *Od Ziemi Lubuskiej do Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta. 70 lat działalności Muzeum w Gorzowie (1945–2015)*, red. M. Kowalska, W. Poppek, Gorzów Wielkopolski 2015, s. 25.

Podsumowanie

Członkowie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim tworzyli po drugiej wojnie światowej najliczniejsze skupisko polskich Tatarów na Ziemiach Zachodnich. Wnieśli oni trwałą wkład w wielokulturowość tych terenów oraz w ich odbudowę i zagospodarowanie po zniszczeniach wojennych. Z czasem członkowie Gminy w Gorzowie zaczęli ulegać asymilacji. Zapobiec jej miało skupienie Tatarów w większej grupie w jednym miejscu. W rezultacie pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku rozpoczął się proces migracji członków gorzowskiej gminy wyznaniowej na Podlasie. Za nowe miejsce zamieszkania został obrany głównie Białystok ze znajdującymi się w niewielkiej odległości meczetami w Kruszynianach i Bohonikach. Ci, którzy nie wyjechali, znaleźli się na peryferiach życia religijnego polskich Tatarów⁵⁴.

Dużą stratą dla Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wielkopolskim stała się w 1987 roku śmierć imama Bekira Radkiewicza oraz w 2008 roku śmierć Rozalii Aleksandrowicz. W rezultacie Muzułmańska Gmina Wyznaniowa w Gorzowie Wielkopolskim zaprzestała swojej działalności i ostatecznie w 2012 roku doszło do jej rozwiązania.

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty archiwalne

- AP w Gorzowie Wielkopolskim, Starostwo Powiatowe Gorzowskie, sygn. 401.
 AP w Gorzowie Wielkopolskim, Starostwo Powiatowe Gorzowskie, sygn. 402.
 AP w Gorzowie Wielkopolskim, Urząd Wojewódzki w Gorzowie Wielkopolskim, sygn. 1433.
 AIPN BU 0023/259/2 Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego.
 AIPN BU 00231/259/1 Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego.
 Archiwum Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim. Program konferencji naukowej „Tatarzy w nauce polskiej”, Gorzów Wielkopolski, 23.10.1986.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Dz. U. z 1936 r., nr 30, poz. 240.
 Dekret Prezydium Krajowej Rady Narodowej z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie. Dz. U. z 1945 r., nr 48, poz. 271.
 Dekret Rady Państwa z dnia 9 lutego 1953 roku o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych. Dz. U. z 1953 r., nr 10, poz. 32.

⁵⁴ G. Kostkiewicz-Górska, dz. cyt., s. 160.

Dekret Rady Państwa z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych. Dz. U. z 1957 r., nr 1, poz. 6.
Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Dz. U. nr 29, poz. 155.

Literatura

- Chabasińska A., *Powstanie i organizowanie się pierwszych wspólnot wyznaniowych na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej*, „Nadwarciański rocznik Historyczno-Archiwalny” 2010, nr 17.
- Chazbijewicz S., *Tatarzy, w: Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010.
- Franków P., *Zasiedlanie Gorzowa i powiatu gorzowskiego w latach 1945–1948 na tle ruchów migracyjnych Polaków po II wojnie światowej*, w: *Lubuszenie z Kresów Wschodnich. Wspomnienia i dokonania*, red. E. Kraszewska, Gorzów Wielkopolski 2008.
- Konopacki A., *Trzy fale osadnictwa tatarskiego od Wielkiego Księstwa Litewskiego po Ziemię Odzyskane, Tatarzy w Polsce po 1945 roku. Historia. Religia. Tożsamość*, red. P. J. Krzyżanowski, A. Miśkiewicz, B. A. Orłowska, Gorzów Wielkopolski 2016.
- Kostkiewicz-Górska G., *Tatarzy w Gorzowie Wielkopolskim*, w: *Gorzów miastem wielu kultur*, red. B. A. Orłowska, P. J. Krzyżanowski, Gorzów Wielkopolski 2014.
- Kowalska M., *Od Ziemi Lubuskiej do Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta. Szkice 70 lat działalności*, w: *Od Ziemi Lubuskiej do Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta. 70 lat działalności Muzeum w Gorzowie (1945–2015)*, red. M. Kowalska, W. Popek, Gorzów Wielkopolski 2015.
- Krzyżanowski P. J., *Aparat bezpieczeństwa wewnętrznego Polski Ludowej wobec Tatarów w Polsce w świetle materiałów źródłowych zgromadzonych w archiwach IPN*, w: *Tatarzy w Polsce po 1945 roku. Historia. Religia. Tożsamość*, red. P. J. Krzyżanowski, A. Miśkiewicz, B. A. Orłowska, Gorzów Wielkopolski 2016.
- Krzyżanowski P. J., *Tatarzy w powojennej Polsce na pograniczu zachodnim*, w: *Pogranicze wschodnie i zachodnie*, red. M. Czaborska-Rosada, E. Gołachowska, E. Serafin, K. Taborska, A. Zielińska, Warszawa–Gorzów Wielkopolski 2015.
- Kunicki B. J., *Kresowe sentymenty*, w: *Lubuszenie z Kresów Wschodnich. Wspomnienia i dokonania*, red. E. Kraszewska, Gorzów Wielkopolski 2008.
- Pogorzelski A. J., *Polscy Tatarzy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 3.
- Rymar D., *Skąd jesteśmy, czyli jak rodził się polski Gorzów*, Gorzów Wielkopolski 2015.
- Miśkiewicz A., *Tatarzy na Ziemiach Zachodnich Polski w latach 1945–2005*, Gorzów Wielkopolski 2009.
- Miśkiewicz A., *Tatarzy polscy w latach 1945–1989. Zarys historyczny*, „Studia Podlaskie” 1992, t. 3.
- Sikorski J., *Mniejszości wyznaniowe w Gorzowie w dobie PRL: zarys problemu*, „Nadwarciański rocznik Historyczno-Archiwalny” 2009, nr 16.
- Słownik Biograficzny Tatarów Polskich XX wieku*, red. A. Miśkiewicz, Białystok 2016.
- Sobczak J., *Położenie prawne tatarskich wyznawców islamu w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1988, nr 3.

Materiał filmowy z Archiwum TVP

Pomerania Ethnica, część I: *Tatarzy polscy*, część II: *Tatarzy*, reż. J. Mieczkowski, G. Fedorowski, TVP S.A. Oddział w Szczecinie, 1995.

THE ACTIVITY OF THE MUSLIM PARISH IN GORZÓW WIELKOPOLSKI IN THE LIGHT OF ARCHIVAL MATERIALS

Members of the Muslim Parish in Gorzów Wielkopolski formed the most numerous group of the Polish Tatars in the Western and Northern Territories after the Second World War. They introduced a solid element into the multiethnic aspect of these territories, as well as into their reconstruction after the war damages. Within time, the members of the Muslim Parish in Gorzów began to assimilate. In order to stop this process, the Tatars tried living in one group and place. As a consequence, at the end of the 1960s, a process of migration of the Tatars to the Podlasie region began. They would usually choose Białystok as their home, with the mosques located in nearby Kruszyniany and Bohoniki. Those who had stayed in Gorzów, found themselves on the margin of the religious life of the Polish Tatars. The death of Bekir Radkiewicz and Rozalia Aleksandrowicz in 2008 was the great loss for the Muslim Parish in Gorzów Wielkopolski. As a result, the Muslim Parish in Gorzów Wielkopolski ceased its activity and eventually was disbanded in 2012.

Keywords: Polish Tatars, Muslim Parish, Assimilation, Minority.

Słowa kluczowe: Tatarzy polscy, gmina muzułmańska, asymilacja, mniejszości.